

М.І. Свістунова

СТАРАБЕЛАРУСКІЯ ТВОРЫ РЭЛІГІЙНАЙ ПАЛЕМІКІ ЯК АБ'ЕКТ ЛІНГВІСТЫЧНАЙ СТЫЛІСТЫКІ

Помнікі рэлігійнай палемікі канца XVI – пачатку XVII стст. з поўным правам можна назваць тагачаснымі бестселерамі. Большай папулярнасцю карысталіся, хіба што толькі богаслужэбныя кнігі. Творы, аўтары якіх палемізуюць адносна розных пытанняў і догматаў веры, што стала асабліва актуальным у сувязі з правядзеннем у 1596 г. Брэсцкай царкоўнай уніі, складаюць ці не самую вялікую групу ацалелых помнікаў старажытнага пісьменства гэтага перыяду, нават нягледзячы на той сумны для нашчадкаў факт, што як прыхільнікі, так і супраціўнікі уніі не шкадавалі актыўна знішчаць напісанае і выдадзенае процілеглым бокам.

Даследчыкі старажытнай моўнай культуры традыцыйна адносяць дадзеныя творы да жанру палемічнай літаратуры, якая з'яўляецца прадстаўнічай часткай літаратуры рэлігійнай; мова гэтых помнікаў і выступае ў якасці аб'екта пры вывучэнні іх стылёвых адметнасцей. Для намінацыі самога аб'екта даследавання існуе шэраг назваў. Сінанімічнае значэнне маюць найбольш ужывальныя тэрміны рэлігійная палеміка, рэлігійна-палемічная літаратура (або творы), а таксама тэрміны публіцыстычная літаратура, аналітычная публіцыстыка (напр., у [4]), канфесійная палеміка і інш. варыянты, у якіх у рознай ступені акцэнтуюцца паняцці 'палеміка', 'літаратура' або 'публіцыстыка'. Прэваліраванне той ці іншай назвы залежыць ужо ад прадмета даследавання канкрэтнага навукоўцы: напрыклад, гісторык літаратуры, верагодна, аддасць перавагу тэрміну рэлігійна-палемічная літаратура, а гісторык мовы – рэлігійна-палемічныя творы.

Нягледзячы на суіснаванне каля дзясятка тэрмінаў для наймення па ступасці адной і той жа літаратурнай і стылістычна-жанравай плыні, што само па сабе сведчыць аб недасканаласці існуючага становішча ў яе намінацыі, цяжкасцяў з вызначэннем належнасці старажытных твораў менавіта да гэтага жанру, як правіла, не ўзнікае, што абумоўлена існаваннем некалькіх выразных крытэрыяў:

- Па-першае, існуюць адносныя храналагічныя межы: канец XVI – пачатак XVII стст., дэтэрмінаваныя актыўнасцю літаратурнай палемікі вакол пытанняў веравызнання ў тагачасным грамадстве.
- Па-другое, суадносіны з жанрам рэлігійнай палемікі заканамерна вынікаюць з самога зместу гэтых твораў.

- На нашу думку, трэцім крытэрыем для ўключэння старажытнага тэксту ў корпус палемічных твораў можа выступаць яго стылёвая адпаведнасць канонам жанру.

Усе тры названыя крытэрыі або ўмовы, паводле якіх адбываецца ўдакладненне аб'екта вывучэння, патрабуюць разгорнутых каментарыяў.

Пра жанр рэлігійнай палемікі ў гісторыі беларускага пісьменства трэба гаварыць у двух значэннях: шырокім, агульным і больш вузкім, прыватным. У першым выпадку да рэлігійна-палемічных твораў неабходна адносіць храналагічна не абмежаваныя тэксты дадзенага жанру, створаныя або бытаваўшыя на беларускіх землях ад глыбокай старажытнасці да сучаснасці (калі такія маюць месца). У другім, больш вузкім значэнні, пад палемічнымі творамі разумеецца “публіцыстычная літаратура Беларусі і Украіны канца XVI – пачатку XVII стст. Пераважна рэлігійная па форме і сацыяльна-палітычная па зместу “... літаратурная палеміка пачалася пасля выхаду кнігі езуіта Гербеста “Указанне шляху” (1566 г.), у якой ставілася пытанне пра неабходнасць царкоўнай уніі з Рымам. ... У 1620 г. новая хваля літаратурнай палемікі была выклікана ўзнаўленнем вышэйшай праваслаўнай іерархіі, скасаванай Брэсцкай царкоўнай уніяй. ... Пасля Львоўскага сабору (1629 г.) палеміка звязілася да багаслоўска-маралізатарскай тэмы” [7, с. 152].

Праблемы веравызнання з канца XVI ст. вельмі актыўна абмяркоўваліся ў тагачасным грамадстве, пацвярджаючы, што можна бачыць не толькі ў фарміраванні асобнага палемічнага жанру старабеларускага пісьменства, але і ў дыфузіі элементаў дадзенага жанру і стылю ў творы, якія мелі іншую жанрава-стылёвую прыналежнасць. Тым не менш, творы, напрыклад, рэлігійна-павучальнага характару, няхай сабе і з элементамі палемікі, утвараюць зусім іншую групу старажытнага пісьменства (дарэчы, вельмі слаба даследаваную ў лінгвістычных адносінах). Трэба адзначыць, што нават павярхоўнае азнаямленне з прыкладным спісам рэлігійна-палемічных твораў, тэксты якіх не знішчылі стагоддзі і людзі, паказвае, што дадзены жанр уключае ў сябе творы, розныя па дастаткова вялікім дыяпазоне параметраў: ад палеаграфічных да лінгвістычных. Набыткам палемічнай публіцыстыкі з'яўляюцца рукапісныя і друкаваныя трактаты, кнігі, пасланні, апісанні, выклады, адкрытыя лісты, адказы, звароты, памфлеты і інш. творы, напісаныя на макаранічнай беларуска-ўкраінскай мове з моцным уплывам польскай і/ці царкоўнаславянскай.

Трэцім крытэрыем, зразумела, нельга карыстацца пры вывучэнні стылёвай адметнасці твораў рэлігійнай палемікі, паколькі ў такім выпадку мае месца парушэнне закону фармальнай логікі – вызначэнне невядомага праз невядомае – спроба вызначыць аб’ект даследавання пры дапамозе мяркуемых палажэнняў, сфармуляваных у выніку гэтага ж даследавання. Аднак па-за межамі такога вывучэння гэтых помнікаў старабеларускага пісьменства дадзены крытэрыі можа служыць дыферэнсуючым сродкам.

Калі даследаванне дзвюх першых вышэйназваных умоў з’яўляецца безумоўнай прэагатывай гісторыкаў літаратуры, то вывучэнне стылёвых адметнасцей твораў названага жанру можа знаходзіцца ў цэнтры ўвагі як гісторыкаў літаратуры, так і гісторыкаў мовы. Аднак, маючы агульны аб’ект, іх даследаванні адрозніваюцца прадметам вывучэння. Натуральна, што лінгвіст і літаратуразнавец вывучаюць адзін і той жа моўны факт у розных аспектах і з розных пунктаў гледжання. Калі ў цэнтры навуковай увагі гісторыка літаратуры будзе знаходзіцца выражэнне эстэтычнай функцыі ў творах дадзенага жанру, то гісторыкі мовы маюць справу з выражэннем функцыі стылістычнай, пад якой можна разумець “функцыю мовы, сутнасць якой заключаецца ў з’яўленні дадатковых семантычных нюансаў у моўных элементах, умовай рэалізацыі якіх з’яўляецца кантэкст” [2, с. 41].

Паспрабуем вызначыць прадмет нашага даследавання ў рэчышчы лінгвістычнай стылістыкі. Дзеля гэтага напачатку неабходна даць дэфініцыю тэрміна лінгвістычная стылістыка, якім мы будзем кіравацца, паколькі ў навуковай літаратуры існуюць розныя погляды адносна яго.

Пад лінгвістычнай стылістыкай традыцыйна разумеецца раздзел мовазнаўства, які вывучае стылістычна-спецыялізаваныя моўныя сродкі для спецыфічнага выражэння відаў і формаў чалавечай дзейнасці ў розных сферах грамадскага жыцця. “Сучасная лінгвістычная стылістыка вывучае: 1) стылістычную афарбоўку моўных сродкаў – функцыянальна-моўную і эмацыянальна-экспрэсіўную; 2) формы і тыпы (стылі) маўлення; 3) выяўленчыя сродкі мовы (тропы, фігуры); 4) суадноснасць сродкаў выражэння са зместам і жанрам выказвання; 5) сінаніміку ў самым шырокім аб’ёме і значэнні ” [5, с. 20].

У адпаведнасці з дадзеным пералікам напрамкаў вывучэння, эксплікуючы іх на наш аб’ект, у якасці прадмета нашага даследавання могуць выступаць:

1) функцыянальна-моўная і эмацыянальна-экспрэсіўная афарбоўка моўных сродкаў твораў рэлігійнай палемікі;

2) рэалізацыя стылёвага патэнцыялу мовы рэлігійна-палемічных помнікаў у залежнасці ад мэтаў і задач, характару, зместу і жанравых формаў;

3) выяўленчыя сродкі мовы (тропы, фігуры) твораў рэлігійнай палемікі;

4) суадноснасць сродкаў выражэння са зместам і жанрам выказвання ў рэлігійна-палемічных творах;

5) сінаніміка (у самым шырокім аб'ёме і значэнні) у творах рэлігійнай палемікі.

Ва многіх аспектах лінгвістычнае даследаванне стылёвых адметнасцей помнікаў названага жанру вельмі цесна набліжаецца да літаратуразнаўчага: вывучэнне выяўленчых сродкаў мовы і суаднесенасці сродкаў моўнага выражэння са зместам выказвання, безумоўна, можа ўваходзіць і ў кола інтарэсаў літаратуразнаўцаў.

Аналіз вынікаў даследаванняў у рэчышчы вышэй акрэсленых напрамкаў зможа прадставіць агульнае сістэматызаванае апісанне стылёвых адметнасцей твораў жанру рэлігійнай палемікі.

Зразумела, што кожны з відаў твораў названага жанру падпарадкоўваецца не толькі агульным законам стылю, але валодае і ўласнымі стылёвымі адметнасцямі.

Такім чынам, як нам уяўляецца, вывучэнне стылёвай разнастайнасці рэлігійна-палемічных помнікаў павінна адбывацца ў двух самастойных, узаемазвязаных, карэлюючых напрамках:

1) даследаванне агульнага стылю твораў гэтага жанру, выяўленне тых уласцівасцей і адметнасцей, што з'яўляюцца неабходнымі кампанентамі дадзенага стылю наогул;

2) даследаванне стылю асобных відаў твораў, што належаць да гэтага жанру, іх відавых асаблівасцей.

Неабходна прыняць да ўвагі і наяўнасць індывідуальна-аўтарскіх адметнасцей стылю многіх твораў рэлігійнай палемікі, што само па сабе з'яўляецца фактам, вартым пільнай ўвагі філолагаў, паколькі выразная індывідуальнасць твора – у культуры старажытнага пісьменства з'ява адносна новая. Праўда, неабходна адзначыць, што індывідуальна-аўтарскія стылёвыя асаблівасці мовы традыцыйна лічацца прадметам літаратуразнаўчага даследавання. Аднак, маючы на ўвазе частую сумежнасць прадметаў літаратурнай і лінгвістычнай стылістыкі, лічым магчымым уключэнне гэтага напрамку ў кола даследаванняў па стылістыцы твораў рэлігійнай палемікі. Дарэчы будзе нагадаць пра

існаванне такога пункту погляду на літаратуразнаўчую і лінгвістычную стылістыкі, паводле якога апошнія павінны аб'яднацца ў адзіным філалагічным напрамку [3, с. 3–4; 5, с. 17].

Да ліку задач гістарычнага мовазнаўства адносіў даследаванне індывідуальна-аўтарскіх адметнасцей мовы помнікаў пісьменства і такія слынны гісторык беларускай мовы як Л.М. Шакун. Пры гэтым ён адрозніваў вывучэнне сістэмы мовы таго ці іншага пісьменніка і вывучэнне яго індывідуальнага стылю: “Гісторыя беларускай літаратурнай мовы не можа адасабляцца ад гісторыі моватворчасці лепшых беларускіх майстроў слова, бо ў іх творах найбольш выразна адлюстравалася **сістэма беларускай літаратурнай мовы** (вылучана намі – М. С.) дадзенага адрэзку часу і асноўныя тэндэнцыі яе развіцця. Аднак вывучэнне **індывідуальна-мастацкіх стыляў** (вылучана намі – М. С.) пісьменнікаў, іх творчай манеры пісьма выходзіць за межы курса гісторыі беларускай літаратурнай мовы” [6, с. 4]. І ў цэлым Леў Міхайлавіч схільны быў лічыць (следам за В.У. Вінаградовым, на выказванне якога спасылаецца), што даследаваннем стыляў мастацкай літаратуры павінна займацца асобная філалагічная навука на сумежжы мова- і літаратуразнаўства [6, с. 4].

Такім чынам, у дадзеным артыкуле ў агульных рысах апісаны прадмет і аб'ект вывучэння старабеларускіх твораў рэлігійнай палемікі ў рэчышчы лінгвістычнай стылістыкі.

Літаратура

1. Беларуская мова: Энцыклапедыя / Беларус. Энцыкл.; Пад рэд. А.Я. Міхневіча. Мінск: БелЭн, 1994. 655 с.
2. Васілеўская А.С. Праблема стылістычнай функцыі ў лінгвістычнай літаратуры // Весці Беларускага дзяржаўнага педагагічнага ўніверсітэта. № 3. 1997. С. 38–41.
3. Виноградов В.В. О языке художественной литературы. М.: Гослитиздат, 1953. 655 с.
4. Саверчанка І. Aurea mediocritas. Кніжна-пісьмовая культура Беларусі: Адраджэнне і ранняе барока. Мінск: Тэхналогія, 1998. 319 с.
5. Цікоцкі М.Я. Стылістыка беларускай мовы. Выд-не 2-е. Мінск: Універсітэцкае, 1995. 294 с.
6. Шакун Л.М. Нарысы гісторыі беларускай літаратурнай мовы: Дап. для студ. філал. фак-таў ВНУ. Мінск: Дзярж. вуч-пед. выд-ва Мін-ва асветы БССР, 1960. 224 с.
7. Энцыклапедыя літаратуры і мастацтва Беларусі: У 5-ці т. / рэдкал.: І.П. Шамякін (гал. рэд.) [і інш.]. Т. 4. Мінск: Бел. Сав. Энцыклапедыя, 1987. 742 с.